

9. Экспертизы у судебной практике / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 388 с.
10. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы : учебно-теоретическое пособие / Щербаковский М. Г. – Х. : Эспада, 2005. – 536 с.
11. Галкин В. М. О принципах судебной экспертизы по уголовным делам / В. М. Галкин // Сб. науч. тр. ЦНИИСЭ. – М., 1970. – Вып. 2. – С. 77–78.
12. Зайцева Е. А. Правовой институт судебной экспертизы в современных условиях / Зайцева Е. А. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2003.
13. Маляренко В. Т. Поняття, загальна характеристика та класифікація основних засад кримінального судочинства / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – № 1. – С. 42–44.
14. Лобойко Л. М. Реформування кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації принципів кримінального процесу / Л. М. Лобойко // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ : збірник наукових праць. – 2010. – № 2 (48). – С. 18–25.

УДК 348.98

О. В. Карнаухов, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових
дисциплін Університету митної справи та фінансів

ГНОСЕОЛОГІЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНОСТІ ВИНИ

Розглянуто питання пізнання криміналістичного забезпечення доведеності вини. Виокремлено наукові категорії, що становлять вищезазначену систему. Проаналізовано думки вчених-правників. Із застосуванням системного підходу до пізнання джерел, методів і засобів запропоновано погляд щодо загальних уявлень про перспективи реалізації існуючих методологічних можливостей у запропонованій моделі криміналістичного забезпечення доведеності вини.

Ключові слова: *гносеологія; криміналістика; системний підхід; когерентність; криміналістичне забезпечення; доведення; доведеність; кримінальні правопорушення; вина; винність.*

Considered questions of cognition of the criminalistics providing of proof of guilt. Scientific categories are distinguished that fold the above-mentioned system. Opinions of scientists of legislators are analysed. With application of approach of the systems to cognition of sources, methods and facilities the point of view is offered in relation to general ideas about the prospects of realization of existent methodological possibilities in the offered mode of the criminalistics providing of proof of guilt.

Key words: *gnosiology; criminalistics; approach of the systems; coherency; criminalistics providing; leading; proof; criminal offences; guilt.*

© О. В. Карнаухов, 2016

Постановка проблеми. Одне із завдань науки криміналістики – сприяння формуванню загальних уявлень перспективи реалізації існуючих методологічних потенцій і вможливлення їх запровадження в практичній діяльності правоохоронних органів, у тому числі запропонованій моделі криміналістичного забезпечення доведеності вини.

Розробка теорії криміналістичного забезпечення доведеності вини сприятиме правозастосовувачам не лише у формуванні правильного ставлення до цих категорій, які становлять основу криміналістичної, кримінально-правової та кримінально-процесуальної діяльності, але й обранню необхідних і відповідних засобів для їх реалізації з подальшою конкретизацією самих дій. Виходячи з того, що теорія криміналістичного забезпечення доведеності вини має міждисциплінарний характер, це сприятиме всеосяжному й більш виваженому підходу до розв'язання проблеми вдосконалення досудового слідства.

Гносеологія як філософська дисципліна дає можливість розглядати певний індивідуальний пізнавальний результат, як знання, що віддзеркалюють реальний та наявний стан речей. Саме тому такий підхід можна не застосовувати як засіб пізнання базових категорій криміналістики, кримінального процесу та кримінального права, таких як криміналістичне забезпечення, доведеність і вина. Аналіз особливостей побудови системи криміналістичного забезпечення доведеності вини та розв'язання проблем системної роботи елементів системи в науці криміналістиці має сформувати у практичних працівників уявлення про вищезазначену систему як про специфічне явище суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пізнання криміналістичного забезпечення доведеності вини пов'язана з проблематикою розуміння та наукового визначення таких категорій, як криміналістичне забезпечення, доведення та доведеність, вина і винність, та їх подальшого застосування в правозастосовній діяльності з досудового розслідування й судового розгляду кримінальних правопорушень.

Фундаментальний внесок у розробку основ кримінального судочинства зробили такі відомі вчені: С. А. Альперт, М. І. Бажанов, Ю. М. Грошевий, В. П. Гмирко, М. М. Михеєнко, М. С. Строгович, Т. М. Добровольська, Я. О. Мотовіловкер, В. М. Тертишник, І. В. Тиричев, П. І. Репешко, Л. М. Лобойко, Ф. Фаткулін, М. О. Чельцов та ін.

Над проблематикою з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, плідно працювали К. В. Антонов, К. І. Беляков, В. І. Галаган, Н. С. Карпов, Ю. В. Попов, П. В. Цимбал, Д. І. Сулейманов, В. В. Лисенко, К. Е. Дьомін, Д. А. Ісхизов, Д. В. Пузанков, П. Т. Скорченко, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько та ін.

Розробку основ будови криміналістичного забезпечення з виявлення та розслідування кримінальних правопорушень здійснювали науковці: Т. В. Авер'янова, В. Д. Басай, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, А. Ф. Волинський, О. Ф. Долженков, Н. С. Карпов, О. Н. Колісниченко, А. В. Іщенко, І. О. Ієрусалимов, Є. Д. Лук'яничков, Г. Ф. Матусовський, М. П. Яблоков та ін.

Зміст наукових праць дослідників досить повно охоплював діяльність із виявлення та розслідування кримінальних правопорушень. Це створило умови для виникнення нової криміналістичної теорії – теорії криміналістичного забезпечення. Однак питання будови та визначення напрямів пізнавальних процесів криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень і криміналістичного забезпечення доведеності вини остаточно не вирішені.

Мета статті – побудова теоретичного уявлення пізнавальних процесів у сфері криміналістичного забезпечення доведеності вини.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичне забезпечення, як і практична діяльність його суб'єктів, не відокремлені від життя суспільства, адже впливає на криміногенну ситуацію, отримуючи “рефлексійну петлю” від адресатів у напрямі чітко вираженої потреби щодо продовження та вдосконалення цієї роботи.

Саме будова гносеологічного уявлення пізнавальних процесів у сфері криміналістичного забезпечення доведеності вини може і має відбуватися в контексті змісту наукових категорій “криміналістичне забезпечення” та “доведеність вини”, які розглядалися у попередніх публікаціях в їхньому безпосередньому зв'язку та взаємовпливові. Аналізуючи ці наукові категорії, вважаємо, що без належного криміналістичного забезпечення через поєднання його складових не може бути досягнуто мети, а саме доведеності вини. При цьому, на наш погляд, вони співвідносяться як спосіб і мета. Доведеність вини також не самоціль. На подальших стадіях відновлення соціальної справедливості вона стає засобом для досягнення мети. Однак дана проблематика виходить за межі цієї статті. Особливе значення необхідності пізнання криміналістичного забезпечення доведеності вини має та обставина, що доведеність вини виокремлено законодавцем як одну з основних засад судочинства, яку передбачено в Конституції та Кримінальному процесуальному кодексі [1; 2].

Гносеологія (*філос.*) – вчення про процес пізнання, про джерела, можливості та засоби пізнання; теорія пізнання [3, 616].

Гносеологія (від грец. *gnosis, -seos – знання та -логія*) – розділ філософії, який вивчає форми і методи наукового пізнання [4, 200].

Пізнання – 1. Дія за знач. пізнати // *заст.* знайомство, зв'язок з ким-небудь. 2. Відображення в свідомості людини явищ реальної дійсності, їхньої сутності [5, 971].

Пізнаючи зміст криміналістичного забезпечення доведеності вини, слід сприймати його як смислотвірну матрицю та зважати на позиції: по-перше, це складна система; по-друге, ця система є підсистемою більшої системи, а саме криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування кримінальних правопорушень; по-третє, структура системи криміналістичного забезпечення доведеності вини майже збігається зі структурою криміналістичного забезпечення виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, але різниця полягає у виділенні основного напрямку діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, а саме у доведеності вини, як підстави для майбутнього покарання; по-четверте, саме такому формулюванню аналізованої системи сприяло те, що законодавець у ст. 129 Конституції виокремив “забезпечення доведеності вини” в одну з основних засад судочинства [1], а у Кримінальному процесуальному кодексі її зазначено у п. 10 ч. 1 ст. 7 у редакції “презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини” [2].

Формуючи поняття криміналістичного забезпечення доведеності вини, на думку автора, методом пізнання слід обрати системний підхід.

Центральним у такому підході є поняття системи, при цьому треба зауважити, що суттєві ознаки системи визначаються не стільки властивостями сукупності елементів, скільки властивостями її структури, системотвірними зв'язками об'єкта [6]. Будь-яка система – це не тільки розподіл її складових на групи (тобто не тільки класифікація). Це не просто сукупність складових. Система – така сукупність складових, їхніх груп, які мають певні взаємозв'язки між собою та середовищем [7]. Система – сукупність пов'язаних між собою елементів (предметів, явищ, поглядів, знань тощо), які становлять певне цілісне утворення, єдність [8].

Нині існує багато визначень цього поняття. Л. Берталанфі визначив систему як “комплекс компонентів, що взаємодіють”, чи як “сукупність елементів, які перебувають у певних відносинах один з одним та середовищем” [9].

На наш погляд, систему можна розглядати, як упорядковану сукупність об'єктів, об'єднаних будь-якими зв'язками, що призначені для досягнення чітко визначеної мети якнайкращим чином. Системний зв'язок – це комплексне поняття, що обумовлює одночасне існування декількох структур, за допомогою яких можна описати особливості будь-якої системи, у тому числі системи криміналістичного забезпечення доведеності вини.

Тож уважаємо, що зміст вищезазначеної системи, визначаючи її як систему способів, засобів і методів, які сприяють виявленню компетентними посадовими особами правоохоронних органів вини в діях особи, не можна зводити лише до констатації факту наявності цих ознак.

При цьому процес і результат системної взаємодії чи одночасної роботи складових системи відрізняється від процесів і результатів окремої роботи елементів системи, тому що результат системної роботи, а також її процес мовби “узгоджений” з елементами системи, тобто наявна когерентність (лат. *cohaerens* – *взаємопов'язаний*) [4, 332] не лише її складників, але й засобів, способів і методів їхньої роботи. Завдяки цій когерентності процес системної взаємодії надає цілому нові функції та властивості, яких немає в окремих елементах системи. Причому логічно було б спрогнозувати, що функції окремих підсистем мають проявлятися лише в тій частині, яка потрібна для роботи запроєктованої системи. Підсистеми, втрачаючи самостійність, можуть втратити чи залишити невикористаними деякі функції, необхідні у системній роботі, а власне нова система набуває інших функцій, що визначається науковцями як емерджентність. Феномен виникнення нових результатів під час роботи системи в науці має назву *емерджентність* (англ. *emergence* – *виникнення, поява нового, від лат. *emergere* – з'являтися*) [4, 825].

Нові результати виникають із взаємодії чи взаємосприяння підсистем і нових взаємовідносин між ними, яких не було і не могло бути в окремих підсистемах. Однак властивості системи можуть бути порушені, якщо систему поділити на окремі ізольовані підсистеми.

Аналіз досліджуваної системи показує, що основні властивості системної взаємодії у функціональних, природничих і фізичних системах, під час роботи яких виникають “нові результати”, які спеціалісти називають “несподіваними”, можуть бути не прогнозованими або менш прогнозованими. Тобто під час побудови соціальної системи, якою ми вважаємо систему криміналістичного забезпечення доведеності вини, результати можуть бути очікуваними, тому що, будуючи цю систему, ми у змозі сформулювати її мету та завдання, що неможливо робити з функціональними системами, або складно зробити в інших вищезазначених системах.

При цьому виходимо з того, що система криміналістичного забезпечення доведеності вини є дисипативною системою за аналогією з фізичними системами (процесами), яка оперує поза рівновагою та передбачає наявність зворотного зв'язку, який існує між самою системою та середовищем, що її оточує.

Одним із необхідних чинників для налагодження ефективної роботи системи криміналістичного забезпечення доведеності вини буде суспільне визначення потреби у формуванні нових способів, методів, засобів тощо, яка буде доводитись до суб'єктів

криміналістичного забезпечення доведеності вини шляхом зворотного зв'язку, як зворотна реакція суспільства на дії правоохоронних органів.

Зворотний зв'язок – вплив результатів функціонування системи на характер цього функціонування [10, 241]. Таким чином, наявність зворотного зв'язку ми вважаємо обов'язковою умовою діяльності системи криміналістичного забезпечення доведеності вини.

Авторове бачення змісту, особливості та умов роботи конституційного принципу “забезпечення доведеності вини” викладено в попередніх публікаціях [11, 51–58; 12, 30–37], в яких зазначено “самостійність принципу” “забезпечення доведеності вини” та визначено його як “імперативну вимогу до правозастосовувачів, уповноважених на проведення кримінальної процесуальної діяльності, спрямованої на створення умов (зовнішніх і внутрішніх), за яких вина як обов'язкова складова складу злочину є доведеною поза всяким розумним сумнівом”.

Аналізуючи зміст досліджуваної системи, слід зауважити, що категорію, яка має суттєве значення для її побудови, є “доведеність”. Вона, будучи однією з основних категорій кримінальної процесуальної діяльності, визначає реальний стан у кримінальному провадженні та не допускає неправильне тлумачення його результатів. При цьому, розмежовуючи поняття “доведення” та “доведеність”, зазначимо, що перше визначає назву процесу чи діяльності вповноважених осіб, які ведуть процес, а друге є основним поняттям за своїм значенням під час розслідування кримінальних правопорушень та їх судового розгляду. Діяльність із “доведення”, чи процес доказування, закінчується “висновком”, який вказує не лише на закінчення процесу доказування, але й на його результат, а саме на наявність кримінальних процесуальних доказів винуватості. Поняття “доведеність” має ретроспективне і перспективне значення. Визнання наявності вищезазначених обставин є підставою для винесення вповноваженою особою законного й обгрунтованого процесуального рішення. Доказова діяльність є і буде надалі не лише однією з центральних, але й найпроблемніших у кримінальному процесі та роботі правоохоронних органів. Розглядаючи її з погляду криміналістики, вважаємо, що майже вся криміналістика як практична діяльність компетентних органів спрямована на вдосконалення та підвищення ефективності саме процесу доказування.

Аналізуючи сучасний стан досудового слідства, прогнозуючи та виокремлюючи концептуальні підходи до усунення суперечностей у діяльності суб'єктів кримінального процесуального доказування, В. В. Варава сформулював “перспективний комплекс заходів щодо модернізації кримінального провадження для усунення конфлікту між слідчою та оперативно-розшуковою діяльністю” [13, 124], реалізація якого забезпечить найбільшу ефективність процесу кримінального процесуального доказування.

Наступною категорією системи криміналістичного забезпечення доведеності вини є кримінально-правова категорія “вина”. Виходячи з її значення, законодавець, віддаючи перевагу “психологічній” школі розуміння вини, сформулював її у ст. 23 Кримінального кодексу [14]. При цьому вина як обов'язкова складова суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не передбачається серед обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Не вдаючись до ретельного аналізу цієї категорії, констатуємо лише, що п.2 ч. 1 ст. 91 КПК вказує на обов'язковість доказування “винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форми вини, мотиву і мети вчиненого кримінального правопорушення” [2]. Розмежовуючи категорії “вина” та “винуватість”, першу визначаємо як “mega” мету чи як ідею, а другу як те, що треба, вдалося або можливо встановити. Тому, з погляду криміналісти-

ки, найдоцільніше було б застосування категорії “винуватість”. Але ця обставина не заважає правозастосовувачу прагнути до ідеалу.

В. В. Ліпинський, аналізуючи юрисдикційну діяльність посадових осіб фіскальної служби під час контролю за виконанням митного законодавства, зазначив: “Доцільно внести зміни та доповнення в МК України щодо встановлення правових норм, які регламентують здійснення контролю під час провадження у справах про порушення митних правил в органах доходів і зборів” [15, 56].

Характеризуючи зміст криміналістичного забезпечення доведеності вини, вважаємо, що саме собою “криміналістичне забезпечення” чи дії з “криміналістичного забезпечення” безпосередньо не приведуть до таких оцінювальних висновків, як “доведеність вини”, тому що основою для будь-якої оцінки є результати попередніх діяльностей. Тож такими діяльностями, на підставі результатів яких можливо їх оцінити, вважаємо, по-перше, зміст власне криміналістичного забезпечення [16, 115], по-друге, процес кримінального процесуального доказування чи доведення загалом, по-третє, встановлення вини в діях особи у розумінні законодавця (ст. 23 КК) [14] шляхом доказування винності (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК) [2].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, саме системний підхід як специфічне бачення для пізнання змісту, джерел, методів і засобів сприятиме формуванню загальних уявлень перспективи реалізації існуючих методологічних потенцій і вможливило їх запровадження в запропонованій моделі криміналістичного забезпечення доведеності вини.

Отже, вважаємо систему криміналістичного забезпечення доведеності вини такою, що об’єднує декілька різних за природою підсистем (діяльностей), які, діючи одночасно, можуть дати очікуваний результат.

Пізнання системи криміналістичного забезпечення доведеності вини з погляду системного підходу показує особливості та багатогранність її будови, роботи, багатомірність зв’язків між елементами системи криміналістичного забезпечення й інтегрованість у неї через визначення способу та мети цих понять. Тому необхідна подальша розробка елементів, способів і умов взаємодії, особливостей одночасної роботи та її результатів, їхньої проекції на правове поле під час досудового розслідування та судового розгляду.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88.
3. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / за ред. Л. І. Андрієвського. – К. : Аконіт – 2000. – Т. 1. – С. 616.
4. Современный словарь иностранных слов / под ред. А. Н. Булыко. – Изд. 2-е. испр. и доп. – М. : Мартин. – 2005. – 848 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
6. Філософський словник соціальних термінів / за заг. ред. д. філос. н., проф. В. П. Андрущенко. – К. ; Х. : Корвін, 2002. – 672 с.

7. Берталанфи Л. фон. Общая теория систем – обзор систем и результатов / Людвиг фон Берталанфи // Системные исследования : ежегодник. – М., 1969. – С. 19–24.
8. Философский энциклопедический словарь. – М., Инфра-М, 2005.
9. Берталанфи Л. фон. История и статус общей теории систем / Людвиг фон Берталанфи // Системные исследования : ежегодник. – М., – 1972.
10. Додонов А. Г. Живучесть информационных систем / А. Г. Додонов, Д. В. Ландэ. – К. : Наукова думка, 2011. – 256 с.
11. Карнаухов О. В. Забезпечення доведеності вини – конституційний принцип кримінального судочинства / О. В. Карнаухов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2006. – № 33. – С. 51–58.
12. Карнаухов О. В. Конституційний принцип забезпечення доведеності вини, його зміст / О. В. Карнаухов // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – № 36. – С. 30–37.
13. Варава В. В. Концептуальні підходи та шляхи усунення конфлікту слідчої та оперативно-розшукової діяльності / В. В. Варава // Вісник Академії митної справи України. Серія: “Право”. – 2015. – № 1 (14). – С. 122–126.
14. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
15. Ліпінський В. В. Контроль під час провадження у справах про порушення митних правил в органах доходів і зборів України: шляхи вдосконалення / Ліпінський В. В. // Вісник Академії митної справи України. Серія: “Право”. – 2013. – № 2 (11). – С. 50–56.
16. Карнаухов О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень / О. В. Карнаухов // Митна справа : науково-аналітичний журнал. – 2013. – № 1 (85). – Ч. 2, книга 1. – С. 110–115.